

Liberalism și naționalism: o simbioză fatală

Bogdan C. Enache

Liberalismul este, în esență, o filozofie politică universalistă, atât prin substanță, cât și prin formă, care pune în centrul preocupărilor sale individul. Naționalismul, în schimb, își extrage seva din reliefa unei comunități de limbă, tradiții sau obiceiuri a unor indivizi localizați precis în spațiu și timp. Deși antitetice la nivel fundamental, cele două perspective se intersectează totuși pentru o scurtă, dar efervescentă, perioadă de timp din istoria politică modernă care a dus la nașterea statului-națiune. Ca urmare a acestei polenizări încrucișate, o improbabilă simbioză ideologică, sub numele de național-liberalism, a luat naștere începând cu mijlocul secolului al XIX-lea. Cu manifestări mixte și neuniforme în epocă, efectul cumulat al acestui nou cocktail ideologic a pregătit calea pentru triumful naționalismului șovin de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, care este responsabil – cu mult înainte de ascensiunea mișcărilor propriu-zis socialiste – pentru lovitură de grație dată liberalismului clasic cristalizat în Secolul Luminilor.

Diferențele de limbă, etnie, rasă sau sex dintre indivizi nu ridică nici o problemă specială liberalismului *qua* liberalism. Fără a fi indiferentă față de diversitatea contextelor, trăsăturilor și aspirațiilor individuale, perspectiva liberală are în centru individul definit ca unitate autonomă primordială a țesutului social și ale cărui aspirații cardinale sunt – indiferent de spațiu și timp – libertatea și prosperitatea. Întreg edificiul teoretic al liberalismului este construit în jurul acestor două asumții privind individul, înțelese ca fiind deopotrivă normative și descriptive. Sub diverse formulări, liberalismul evidențiază armonia fundamentală de interese dintre indivizi, avantajele cooperării pașnice voluntare și nocivitatea exercițiului extensiv al puterii politice asupra societății. Naționalismul, în schimb, este fundamentat pe evidențierea particularităților de ordin lingvistic, cultural, istoric și social comune unui grup de indivizi care ocupă un teritoriu specific într-un interval temporal dat. Or, în pofida universalismului și individualismului caracteristice paradigmei liberale și a localismului și colectivismului proprii perspectivei naționaliste, emergența naționalismului și a statului-națiune în secolul al XIX-lea în Europa s-a realizat în mare

La scurtă vreme după formarea primelor state naționale în secolul al XIX-lea, tensiunea profundă dintre naționalism și liberalism devine mai mult decât evidentă. Autodeterminarea națională era din perspectiva liberalismului doar un mijloc de operaționalizare simultană a principiului libertății individuale și a principiilor subiacente – libertatea de asociere și responsabilitatea guvernanților față de guvernați sau dependența guvernelor de consimțământul guvernanților. Ea avea rolul instrumental de a aduce exercițiul puterii politice cât mai aproape de exigențele, controlul și vigilența guvernanților, doctrina liberală din care derivă rămânând cosmopolită, universală în esență și întindere.

măsură sub influența unor principii liberale, deși ulterior tensiunea dintre cele două perspective a sfârșit în atitudini, practici și politici opuse.

Naționalismul s-a născut sub impactul ideilor liberale în vogă ale Iluminismului. Discreditarea monarhiei de drept divin și afirmarea doctrinei suveranității poporului au creat premisele formulării dreptului la autodeterminare națională a popoarelor. Conceput inițial ca o specificare a per-

spectivei contractualiste privind relația dintre indivizi și stat, deci ancorat în ultimă instanță pe afirmarea libertății individuale, dreptul la autodeterminare națională (în numele căruia naționalistii europeni, inclusiv cei români, solicitau secesiunea teritorială de sub sceptrul marilor imperii continentale și unificarea politică a unor teritorii omogene etnic) era perfect compatibil cu principiile liberale. Valențele liberale ale filozofiei naționaliste păreau, de altfel, greu de pus în discuție, din moment ce cristalizarea naționalismului modern este declanșată în epoca napoleoniană sub impactul tradiției naționalist-democratice franceze, care, spre deosebire de naționalismul romantic german apărut ca o contrareacție la raționalismul Iluminismului și de la bun început opus în mod explicit individualismului subiacent gândirii liberale, se revendică în mod direct de la tezele contractualiste asociate tradițional cu gândirea liberală¹.

Dar influența liberalismului în geneza naționalismului nu a alterat fondul antiliberal al noii ideologii. Odată ce liberalismul, plecând de la suveranitatea individului asupra propriului destin, a admis drept corolar suveranitatea indivizilor care formează un popor asupra destinului lor colectiv și provoacă intrarea ireversibilă a figurii poporului în istoria politică modernă, naționalismul emergent a devenit primul vehicul ideologic al antiliberalismului.

La scurtă vreme după formarea primelor state naționale în secolul al XIX-lea, tensiunea profundă dintre naționalism și liberalism devine mai mult decât evidentă. Autodeterminarea națională era din perspectiva liberalismului doar un mijloc de operaționalizare simultană a principiului libertății individuale și a principiilor subiacente – libertatea de asociere și responsabilitatea guvernanților față de guvernați sau dependența guvernelor de consimțământul guvernanților. Ea avea rolul instrumental de a aduce exercițiul puterii politice cât mai aproape de exigențele, controlul și vigilența guvernanților, doctrina liberală din care derivă rămânând cosmopolită, universală în esență și întindere. De fapt, dreptul la autodeterminare națională nu este decât o subcategorie a dreptului de autodeterminare *tout court*, una care acomodează formal ideea de națiune – în fond însă, națiunea rămâne doar o incidență în structura liberalismului. Naționalismul, în schimb, transformă autodeterminarea destinului colectiv al indivizilor care împărtășesc o limbă, un teritoriu și o serie de tradiții comune dintr-un mijloc într-un scop în sine și un manifest implicit pentru separație, excludere și conflict între indivizi cu tradiții culturale diferite. Ascensiunea naționalismului, inițial sub auspiciile ideilor liberale, se încheie cu negarea viziunii liberale. La scurt timp după ce naționalismul

devine vectorul principal al acțiunii politice în Europa – fie după modelul democratic francez, fie după modelul autoritar german – universalismul liberal, în spatele căruia stă viziunea unei Mari Societăți dincolo de multitudinea comunităților rasiale, etnice, religioase sau culturale, este substituit cu perspectiva naționalistă a conflictului ireductibil dintre națiuni și interese naționale. Armonia intereselor individuale, libera circulație, comerțul liber internațional și pacea sunt surclasate de opoziția intereselor naționale, de protecționism, militarism și

Diferențele de limbă, etnie, rasă sau sex dintre indivizi nu ridică nici o problemă specială liberalismului qua liberalism. Fără a fi indiferentă față de diversitatea contextelor, trăsăturilor și aspirațiilor individuale, perspectiva liberală are în centru individul definit ca unitate autonomă primordială a țesutului social și ale cărui aspirații cardinale sunt – indiferent de spațiu și timp – libertatea și prosperitatea.

imperialism². Atât primul, cât și cel de-al doilea război mondial nu sunt decât rezultatul naționalismului.

Dacă la nivel internațional naționalismul înlocuiește pacea și cooperarea cu militarismul și protecționismul, în plan intern naționalismul degenează în mod necesar într-o formă de socialism. Aspirația către autarhie națională (și, prin urmare, hegemonie regională sau chiar mondială) nu poate fi obținută fără intervenția masivă a statului în toate sferele societății. În numele interesului național, statul trebuie să dirijeze educația, cultura, economia, moralitatea publică ș.a.m.d. Indiferent de gradul de control pe care un stat naționalist îl exercită, singurul lucru pe care nu îl poate face este să lase indivizilor libertate deplină. Interesul individual trebuie subordonat interesului național. Viața și prosperitatea națiunii sunt în joc. Așa cum cazul extrem al național-socialismului (nazismului) hitlerist și al fascismului mussolinian demonstrează cu prisosință, naționalismul este aliatul de nădejde al socialismului și totalitarismului³. Numai internaționalismul militant al socialismului tradițional și al comunismului a putut permite trecerea cu vederea a legăturii organice dintre naționalism și socialism. Naționalismul nu este de fapt decât un socialism de o altă specie, un socialism de altă culoare, și ca atare un pericol permanent la adresa libertății.

Note:

1. Distincția operată între „naționalismul-democratic francez” și „naționalismul romantic german” mai sus nu vrea decât să ilustreze pentru scopul de față conceptele de „naționalism civic” și „naționalism etnic” consacrate de istoricul Hans Kohn, v. *The Idea of Nationalism. A Study in Its Origin and Background*, Tranzactions Publishers, New Brunswick and London, 2005.

2. Ludwig von Mises, *Nation, State and Economy*, trad. Leland Yeager, New York University Press, 1983, pp. 31-77.

3. O analiză interdisciplinară remarcabilă a genezei și ascensiunii nazismului german sub acest aspect este Ludwig von Mises, *Omnipotent Government. The Rise of Total State and Total War*, Libertarian Press, Spring Mills, 1985.

